

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Мірошніченко Ольга Анатоліївна

УДК 341.231.14

**ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ
(ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА)**

Спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
Буроменський Михайло Всеволодович
Національна юридична академія України імені
Ярослава Мудрого, професор кафедри
міжнародного права та державного права
зарубіжних країн;

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
Висоцький Олександр Федорович,
Інститут держави і права імені В.М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник
відділу міжнародного права;

кандидат юридичних наук, професор,
Репецький Василь Миколайович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, завідувач кафедри міжнародного права;

Провідна установа: Інститут міжнародних відносин Київського
національного університету імені Т.Г. Шевченка
Міністерства освіти і науки України,
кафедра міжнародного права (м. Київ).

Захист відбудеться «4» березня 2005 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.03 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розісланий «28» січня 2005 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Рум'янцев В.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Право на життя – фундаментальне природне право людини, закріплене нормами багатьох міжнародно-правових документів про права людини як на універсальному, так і регіональному рівнях. На захист цього права спрямовані зусилля численних міжнародних міжурядових і неурядових організацій. Така значна увага обумовлена тим, що велика кількість держав визнає право людини на життя абсолютною цінністю світової цивілізації, оскільки всі інші права втрачають смисл і значення у випадку загибелі людини. Україна долучилася до кола таких країн 1999 року, коли рішенням Конституційного суду України позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, було визнано скасуванням невід’ємного права людини на життя.

На сьогодні практика законодавчого визначення права на життя та його захисту, насамперед судового, є неоднорідною, що свідчить про недостатній рівень його наукового вивчення. Ця проблема може бути розв’язана насамперед шляхом комплексного і системного теоретичного аналізу сутності права на життя та його юридичної природи.

Отже, актуальність дослідження права людини на життя обумовлена, зокрема, таким.

По-перше, на сьогоднішній день в українській міжнародно-правовій науці не має жодної праці, присвяченої комплексному вивченню права людини на життя, а саме дослідженню його походження, правової природи, змісту, меж і можливостей обмеження, сучасної практики його міжнародно-правового захисту. Комплексне дослідження зазначених проблем може заповнити цю прогалину.

По-друге, українськими вченими досить рідко розглядаються в міжнародно-правовій площині питання, пов’язані з легітимністю проведення штучного абортів, клонування та евтаназії. Тому аналіз норм саме міжнародного права з окреслених проблем матиме важливе значення для розвитку української науки міжнародного права.

По-третє, загальноприйняте розуміння права на життя як права, спрямованого на захист життя людини від свавільного порушення з боку держави, органів влади чи інших осіб, не розкриває всієї сутності цього права. Окремі його складові ознаки різняться між собою залежно від регіону,

в якому здійснюється міжнародно-правове регулювання, а ще більше – від національного права окремих держав.

По-четверте, міжнародно-правові документи, спрямовані на захист права людини на життя, зазвичай не втручаються у сферу, де традиційно мають перевагу національні, культурні й релігійні традиції (приміром, щодо можливості обмеження цього права). Навіть заборона смертної кари не розглядається в міжнародному праві як загальновизнаний елемент права на життя. Неоднозначною залишається й практика міжнародних судових, квазісудових і конвенційних органів щодо абортів, евтаназії, клонування та ін. Існування цих розбіжностей у розумінні права людини на життя викликає необхідність з'ясувати юридичну природу цього права та виявити його основні ознаки.

Отже, дослідження правової природи права людини на життя важливе з точки зору встановлення змісту всіх елементів права на життя і їхнього застосування до конкретних фактів та обставин.

Проблему прав людини і її права на життя вивчали українські та зарубіжні фахівці у різних галузях права. Такі вітчизняні вчені, як К.О. Гориславський, С.Д. Порошук, О.В. Онуфрієнко, П.М. Рабінович, Т.О. Свіда, М.М. Страхов, С.В. Шевчук присвятили свої наукові праці дослідженню окремих аспектів цього права.

Література з цієї проблеми представлена також працями багатьох учених з країн СНД. Це С.С. Алексєєв, С.В. Бахін, А.І. Іойриш, Н.В. Кальченко, І.І. Котляр, Є.В. Кузнєцов, Л.Н. Лінік, І.І. Лукашук, О.А. Лукашова, О.Б. Мезяєв, А.П. Мовчан, Р.А. Мюллерсон, Л.П. Рассказов, Г.Б. Романовський, І.В. Упоров та інші.

Дослідження права людини на життя в рамках міжнародного права провадилися головним чином представниками західно-європейської науки міжнародного права, особливо в останні десятиліття: Д. Гом'єн, Д. Харріс, Л. Зваак, К. Бойл, Дж. Доннеллі, А.У. Бредлі, С. Девідсон, М. Новак.

У сучасній українській науці міжнародного права окремим аспектам права на життя присвячували свої праці такі вчені, як: М.В. Буроменський, В.І. Євінтов, В.Н. Денисов, Л.Г. Заблоцька.

Дисертаційне дослідження здійснювалося на основі міжнародних договорів з прав людини, актів універсальних і регіональних міжнародних організацій із захисту прав людини та практики міжнародних судових органів із захисту прав людини, сучасної вітчизняної та зарубіжної наукової доктрини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого в рамках державної цільової комплексної програми «Проблеми історії, теорії та практики державного права іноземних країн і міжнародного права (Основне. Пріоритетне)» (державна реєстрація – № 0186.0.070868).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є встановлення правової природи права людини на життя, як воно сформульовано в сучасному міжнародному праві, а також виявлення специфіки захисту цього права універсальними та регіональними органами. Відповідно до цієї мети основне місце в дисертації відводиться розв'язанню таких завдань.

1. Проведення комплексного дослідження сутності права людини на життя та виявлення його суттєвих ознак.
2. Розкриття філософсько-правових передумов закріплення права на життя в національному та міжнародному праві.
3. Вивчення ролі національних нормативно-правових джерел XVIII – XIX століть у подальшому закріпленні права людини на життя в міжнародно-правових документах.
4. Визначення поняття «право на життя» з точки зору доктрини природного права й розкриття основних ознак цього права, його природи та змісту.
5. Розкриття ознак, змісту й меж захисту права людини на життя в сучасному міжнародному праві на універсальному й регіональному рівнях.
6. Виявлення й аналіз проблемних питань, пов'язаних із правом людини на життя, встановлення особливостей їх вирішення міжнародними органами із захисту прав людини, а також національним правом окремих держав.
7. Аналіз законодавства України щодо захисту права людини на життя на предмет його відповідності міжнародно-правовим стандартам.

Об'єктом дослідження виступають міжнародно-правові відносини, що стосуються встановлення, розвитку й захисту права людини на життя в міжнародному праві.

Предметом дослідження є правова природа права людини на життя, його складові елементи й узагальнена практика органів ООН та регіональних органів з прав людини.

Методи дослідження. Для досягнення наукової об'єктивності результатів дисертантка використовувала комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що широко розповсюджені в сучасній науці міжнародного права. Так, *метод об'єктивності* застосовувався для встановлення вірогідності й повноти інформації, використаної в процесі дослідження; *діалектичний метод* – для аналізу виникнення й розвитку права людини на життя і встановлення зв'язку цього права з іншими правовими явищами та правами людини; *історико-правовий метод* – для доктринальної характеристики права на життя на різних етапах його розвитку; *формально-логічний метод* – для визначення поняття «право на життя»; *спеціально-юридичний метод* – для аналізу юридичних норм щодо захисту права людини на життя, закріплених у відповідних універсальних і регіональних міжнародних документах; *системно-структурний метод* – для з'ясування місця права людини на життя серед інших прав людини; *метод кількісного та якісного аналізу* – для з'ясування ефективності норм, спрямованих на захист права на життя.

Наукова новизна дисертаційної роботи. У дисертації досліджено становлення та розвиток права людини на життя, що спочатку виникло в національних правових системах, а згодом міжнародно-правова норма щодо захисту цього права набула універсального характеру. З урахуванням викладеного наукову новизну дослідження найбільш повно визначають такі положення й висновки:

- 1) уперше проведено комплексне дослідження права людини на життя, в рамках якого детально проаналізовано існуючу міжнародну й національну доктрину та практику з цього питання;
- 2) розвинуто тезу про природно-правове походження права на життя й обґрунтовано, що його міжнародно-правові корені пов'язані з національними правовими системами, насамперед США та Франції, у яких це право вперше знайшло відображення;
- 3) доведено, що право людини на життя в широкому розумінні є імперативною нормою чинного міжнародного права, а також визначено які норми, що визначають зміст цього права людини, є звичаєвими;
- 4) аргументовано, що право людини на життя не належить до абсолютних прав людини в тому розумінні, що міжнародні договори про права людини допускають окремі винятки з цього права;

- 5) уперше доведено, що зміст права людини на життя може відрізнятися залежно від регіону, в якому здійснюється міжнародно-правове регулювання. Це може бути пов'язано як зі змістом поняття самого життя, так і з можливостями обмеження права на життя;
- 6) по-новому проаналізовано практику регіональних міжнародних органів з прав людини і вперше здійснено порівняльний аналіз практики регіональних органів з прав людини (Європейських Комісії й Суду з прав людини, Міжамериканських Комісії й Суду з прав людини та Африканських Комісії й Суду з прав людини) щодо розуміння змісту права людини на життя;
- 7) уперше комплексно досліджено динаміку міжнародно-правового регулювання права людини на життя в рамках Ради Європи, що мало наслідком встановлення міжнародно-правової заборони смертної кари на цілому континенті;
- 8) обґрунтовано, що вирішення питання про легітимність права людини на штучне переривання вагітності в міжнародному та національному праві пов'язується як із реалізацією права людини на життя, так із визначенням моменту, з якого воно виникає у людини;
- 9) доведено, що людський ембріон не є суб'єктом права на життя, як його розуміють міжнародні й національні органи із захисту прав людини, а лише користується певним захистом з боку держави, оскільки його безпека визнається моральною цінністю;
- 10) уперше досліджено міжнародні й національно-правові документи і практику стосовно клонування та зроблено висновок про відсутність одностайності у цьому питанні серед міжнародних органів з прав людини;
- 11) уперше розглянуто універсальну й регіональну міжнародно-правову практику щодо застосування евтаназії та зроблено висновок про існування суттєвих розбіжностей у національній і міжнародній практиці стосовно її визначення, легалізації та процедури здійснення;
- 12) визначено, що в українському законодавстві відсутні спеціальні закони щодо репродуктивних прав людини, відсутня законодавча заборона клонування людини. Застосування ж евтаназії заборонено, але при цьому сам термін не застосовується у законі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що в положеннях і висновках дисертації містяться узагальнення міжнародно-

правової практики універсальних та регіональних органів з прав людини у сфері реалізації права людини на життя, що можуть бути використані як у діяльності міжнародних організацій, так і в роботі державних органів зовнішніх зносин, а також при застосуванні національного законодавства України. Положення та висновки дисертації можуть бути використані в юридичних навчальних закладах при викладанні таких навчальних курсів, як «Міжнародне право», «Міжнародний захист прав людин», «Конституційне право».

Апробація результатів дисертації. Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, обговорювалися на засіданнях кафедри міжнародного права та державного права зарубіжних країн Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

Положення дисертації доповідалися на таких конференціях: 25-26 грудня 2002 р. – “Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті (До Міжнародного дня науки за мир і розвиток)” (м. Харків; тези опубліковані); 26-27 грудня 2003 р. – “Нове законодавство України та питання його застосування” (м. Харків; тези опубліковані); 11-12 листопада 2004 р. “Актуальні проблеми правознавства” (м. Харків; тези опубліковані).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли відображення в трьох наукових статтях, опублікованих у фахових періодичних виданнях з юридичних наук, затверджених Вищою атестаційною комісією України, а також у трьох тезах доповідей та повідомлень на наукових семінарах і конференціях.

Відповідно до мети, завдань, предмету та логіки дослідження **структура дисертації** складається зі вступу, трьох розділів (шести підрозділів), висновків і списку використаних джерел, який нараховує 219 позицій і займає 20 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 191 сторінка, із них основного змісту – 171 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовуються актуальність роботи; ступінь дослідженості права людини на життя в науці міжнародного публічного права; надається характеристика методології наукового дослідження; вказується його мета, завдання, об’єкт і предмет; висвітлюється теоретичне й практичне значення роботи, її наукова новизна; зазначається ступінь апробації та характер публікацій, в яких сформульовано основні результати дослідження.

Перший розділ «Історія виникнення поняття «право людини на життя»» присвячено обґрунтуванню природно-правового походження права людини на життя та вивченню історичних документів і передумов виникнення поняття «право на життя», його становлення й розвитку. Розділ складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі *«Природно-правове підґрунтя виникнення права на життя. Поняття й основні ознаки права на життя»* зроблено аналіз філософських праць представників природно-правової доктрини, в рамках якої були обґрунтовані та з'явилися всі природні права людини й право на життя зокрема. Дослідження починається з давньогрецької філософської думки. Досить стисло представлено основні позиції вчення Аристотеля, софістів та стоїків щодо існування та змісту природного права, яке є передумовою виникнення природних прав людини. Також розкрито вплив римської філософії, конкретніше Цицерона, на формування вчень про природне право. Саме в цей час було створено його універсальну концепцію. Середні століття привнесли новизну в розуміння природного права, коли на перший план було висунуто релігійне обґрунтування його походження. Характерною рисою цього періоду (від давньогрецького до середньовіччя включно) було те, що природні права людини не відділялися від природного права.

Визначено, що основою сучасних природно-правових теорій прав людини виступають ідеї, висловлені в XVII – XVIII століттях. Особливу увагу звернено на роботи Дж. Локка, який визначив, що право на життя належить саме до природних прав людини. На основі дослідженого було аргументовано позицію, що право людини на життя є природним правом і йому притаманні всі основні ознаки природного права.

Зроблено висновок, що право на життя є природним, невід'ємним, невідчужуваним, загальним, універсальним, вічним, незмінним і природженим правом людини, яке реалізується безпосередньо, здійснюється об'єктивно і всюди має однакову силу.

У другому підрозділі *«Юридичне закріплення права на життя в нормативно-правових документах XVIII – XIX століть»* проаналізовано питання про появу і розвиток національних нормативних актів про право на життя. Визначено, що юридично право на життя вперше було закріплено в Декларації незалежності США 1776 р. Першим же документом, що закріпив саме перелік природних прав людини, стала французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Відсутність у ній прямого закріплення права

на життя як природного права людини пояснюється часом створення та основною метою цього документа – забезпечення свободи для кожної людини. Таким чином, уперше право на життя було закріплено у національних документах окремих держав й лише згодом набуло визнання в міжнародному праві.

У другому розділі дисертації *«Закріплення права людини на життя в сучасному міжнародному праві»*, який складається з двох підрозділів, здійснено аналіз міжнародних універсальних та регіональних норм на предмет визначення змісту права людини на життя. Основна увага звернена на сучасне його розуміння, а також на практику застосування й захисту міжнародними органами з прав людини.

У першому підрозділі *«Право на життя в універсальних міжнародних документах»* досліджено норми універсальних міжнародних документів, що гарантують право людини на життя.

Зроблено висновок, що першим універсальним міжнародним документом, у якому було закріплено право кожної людини на життя, є Загальна декларація прав людини 1948 р. Однак норма Декларації дещо узагальнено характеризує право на життя, не розкриваючи всього його змісту. На сьогодні згадана норма визнається звичаєвою нормою міжнародного права, якої повинні дотримуватися всі держави. Вона також є імперативною нормою загального міжнародного права, відхилення від якої не допускаються.

Норма Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р., що стосується права на життя, захищає це право через запровадження обмежень на застосування смертної кари. Її заборона й обмеження правовими рамками – це перші кроки до надання праву на життя абсолютного характеру. Другим кроком у цьому напрямку є прийняття Другого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, спрямованого на скасування смертної кари. Хоча у ньому не передбачається повна заборона смертної кари, застосування цього виду покарання обмежено лише військовими злочинами та часом військових дій.

Зроблено висновок, що захист права людини на життя в рамках міжнародного універсального права спрямований на встановлення основних загальних правил щодо гарантування, тлумачення, захисту цього права та на сприяння розвитку основних стандартів захисту цього права на регіональному рівні міжнародного права з урахуванням правової специфіки кожного окремого регіону – Європи, Америки та Африки.

У другому підрозділі «*Право на життя в регіональних міжнародних документах*» досліджено захист права на життя в рамках існуючих регіональних міжнародних систем захисту прав людини – європейської, американської та африканської.

Досліджено практику Європейського Суду з прав людини та Європейської Комісії з прав людини щодо тлумачення та захисту права на життя. Зроблено висновок, що європейська норма про право на життя є унікальною: спочатку було проголошено саме право, а потім були перелічені винятки, за яких можливе правомірне застосування абсолютно необхідної сили, що може призвести до позбавлення життя. Такими винятками є позбавлення життя при захисті будь-якої особи від незаконного насильства; при здійсненні законного арешту або запобіганні втечі особи, яка законно утримується під вартою; при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. Після набрання чинності Протоколу № 13 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод щодо остаточного скасування смертної кари, остання вже не розглядається як ще один виняток з права на життя.

Проаналізовано практику тлумачення європейськими органами із захисту прав людини таких понять, як «умисне позбавлення життя», «виключно необхідне застосування сили», «незаконне насильство», «законний арешт», «заворушення або повстання» та ін., що визначають зміст права на життя, як воно сформульоване у Європейській конвенції про захист прав людей та основних свобод 1950 р.

Щодо смертної кари, то останнім Протоколом № 13 до Європейської конвенції цей вид покарання було скасовано без яких-небудь винятків.

Захист права на життя в рамках Міжамериканської системи з прав людини спрямований насамперед на скасування та обмеження застосування смертної кари. Найбільш значимими є положення про те, що смертна кара не може бути відновлена в країнах, які її вже скасували; смертний вирок не ухвалюється стосовно осіб, які у момент вчинення злочину не досягли вісімнадцятирічного віку, а також до осіб старше сімдесяти років.

Норма Африканської хартії прав людини та народів 1981 р. щодо захисту права на життя має досить загальне формулювання, що не сприяє захисту цього права. Однак, африканським органам із захисту прав людини надано право у своїй діяльності застосовувати Статут ООН та Загальну декларацію прав людини, що надає їм більше можливостей щодо захисту права людини на життя.

У третьому розділі *«Проблемні питання, пов'язані з правом на життя»* досліджуються репродуктивні права людини, а саме право на штучне переривання вагітності та штучне запліднення, правовий режим здійснення дослідів у галузі ембріології, правовий статус ембріона, питання про правомірність клонування людини, а також розглядаються проблеми застосування евтаназії до смертельно хворих. Розділ складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі *«Репродуктивні права людини в міжнародному й національному праві: поняття та види»*, розглядається міжнародно-правове й національно-правове регулювання репродуктивних прав людини, найбільш тісно пов'язаних з правом людини на життя: штучне запліднення (in vitro), дослідів в галузі ембріології та статус ембріона, клонування людини, штучне переривання вагітності.

Зроблено висновок, що оскільки в міжнародному праві не існує визначення поняття «людина» або «людська істота», слід визначити найсуттєвіші ознаки, притаманні тільки людині: це жива істота, самостійно існуючий організм, який становить собою єдність фізичного й духовного, природного й соціального, спадкового й надбаного за життя. Європейські регіональні органи із захисту прав людини схиляються до думки, що допоки на законодавчому рівні не будуть закріплені ці поняття, то європейські норми про право на життя слід вважати такими, що захищають тільки народжену людину, але не можуть застосовуватися до ненародженого, тобто людського ембріону.

Щодо статусу ембріона людини зроблено такі висновки. На сьогодні норми про право на життя в тому розумінні, як їх застосовують міжнародні й національні органи з захисту прав людини, не захищають ембріон людини. Водночас, окремі держави й міжнародне право запровадили заборони, зокрема, на відтворювання ембріонів з комерційною метою, на збереження ембріонів у пробірці понад певний термін та ін.

У підрозділі досліджено міжнародно-правові питання пов'язані з клонуванням. Визначено такі поняття як «клон», «репродуктивне клонування» та «терапевтичне клонування».

Слід зазначити, що на даному етапі розвитку наукових досліджень у цій сфері найбільш правильним є підхід, запропонований експертами Комісії з прав людини. Вони прийшли до висновку, що багатьох проблем, пов'язаних із правовою забороною клонування, вдалося б уникнути, якби об'єктом заборони став намір будь-якої особи генетично копіювати іншу людину, ніж

сама технологія клонування. Таким чином об'єктом заборони стали б дії, вчинені з метою клонування ембріона, тобто створення копії іншої людини.

Штучне переривання вагітності легалізовано майже всіма державам світу. Як вже зазначалося, норма про право на життя не стосується ненародженого, а право на життя виникає у людини з моменту народження. Тому було зроблено висновок, що здійснення абортів не порушує цього права.

Зроблено висновок, що у законодавстві України питання репродуктивних прав людини розглядаються у Цивільному Кодексі, Сімейному Кодексі та Основах законодавства про охорону здоров'я. Однак, вище вказані нормативні акти не вирішують усіх проблем, пов'язаних із репродуктивними правами. Так, наприклад, у Цивільному Кодексі України цим правам присвячена лише одна стаття. Тому постає необхідність у прийнятті спеціального закону щодо захисту репродуктивних прав людини в Україні.

У другому підрозділі *«Вирішення проблеми застосування евтаназії в міжнародному й національному праві»* зроблено висновок, що на сьогодні універсальне міжнародне право не регулює питання про легалізацію евтаназії, проте вже існують відповідні норми міжнародного регіонального й національного права.

У підрозділі надано визначення таким поняттям як «евтаназія», «активна евтаназія», «пасивна евтаназія» та «самогубство, що асистується». Найбільшу кількість суперечок викликає так звана активна евтаназія – спрямовані на припинення страждань безнадійно хворої людини дії, що спричиняють смерть цієї людини. Вона відрізняється від умисного вбивства лише метою, оскільки спрямована на припинення страждань смертельно хворої людини. Переважна більшість країн виступають проти її легалізації. Окремі держави повністю заборонили евтаназію, тоді як інші – тільки деякі її різновиди. Законодавство останньої групи держав не розрізняє евтаназію та умисне вбивство, кваліфікуючи евтаназію як різновид умисного вбивства.

У національному законодавстві України немає спеціального закону щодо евтаназії та сам термін взагалі не використовується. Зазначається лише що забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

ВИСНОВКИ

Уперше отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують наукове завдання, а саме комплексне наукове дослідження

сутності права людини на життя, його правової природи, змісту, практики застосування, тлумачення й захисту з боку міжнародних органів із захисту прав людини, що має суттєве значення для науки міжнародного права. Отже, висновками до представленої дисертації є наступні положення.

1. Ідея про наявність у людини певних природних прав, серед яких основним є право на життя, була обґрунтована в рамках теорії природного права. Це зумовило зміст права людини на життя, як воно закріплене в сучасному міжнародному праві.

2. Право на життя має всі ознаки природного права. Отже, право на життя слід визначити як: а) природне право, тому що воно існувало в людини в її природному стані, ще до виникнення держави й позитивних законів та по своїй суті є її властивістю як живої істоти; б) природжене право, що виникає з моменту народження людини та виявляється в його невід'ємності й невідчужуваності від неї; в) загальне й універсальне, оскільки всі люди володіють цим правом без якої-небудь дискримінації; г) вічне, незмінне і таке, що всюди має однакову силу; д) таке, що реалізується безпосередньо, тобто без якого-небудь правозастосовчого акта; е) таке, що здійснюється об'єктивно, а саме незалежно від волі людей.

3. Обґрунтовано позицію, що право на життя виникає у людини з моменту її народження. Сьогодні не існує загальноприйнятого правового визначення поняття «людина», але можна визначити окремі найважливіші ознаки, притаманні тільки людині: це жива істота, самостійно існуючий організм, який становить собою єдність фізичного й духовного, природного й соціального, успадкованого й надбаного за життя. Правові ж норми про право на життя сформульовано таким чином, щоб уникнути згадки про момент виникнення цього права.

4. Уперше право на життя було закріплено в національному праві: Декларація незалежності США 1776 р. вперше закріпила природне право людини на життя.

5. Право людини на життя є особистим правом і належить до першого покоління прав людини. Сучасні норми міжнародного права про право на життя визнаються звичаєвими нормами. Також ці норми є імперативними, відхилення від яких не допускаються. Проте це право не має абсолютного характеру, бо чинне міжнародне право допускає винятки, зокрема смертну кару.

6. Норми про смертну кару мають багато характеристик, спільних для всіх систем захисту прав людини, як-то: а) виголошення смертного вироку тільки

за рішенням суду за злочин, що передбачає цей вид покарання; б) мінімальний вік злочинця (18 років); в) особливе становище вагітних жінок; г) характер злочину (його тяжкість); д) можливість клопотати про помилування, амністію або пом'якшення вироку; е) справедливий судовий процес. У даний час до звичаєвих норм можна віднести норми про мінімальний вік злочинця та про заборону страти вагітних жінок. Також звичаєво-правовими можуть вважатися норми, що допускають можливість застосування страти у військовий час і за військові злочини.

7. Європейська регіональна система захисту прав людини є найрозвинутішою. Тут уперше запроваджена повна заборона смертної кари. У європейській нормі про право на життя спочатку було проголошено саме право, а потім були перелічені винятки з нього: правомірним є позбавлення життя при захисті будь-якої особи від незаконного насильства, при здійсненні законного арешту або запобіганні втечі особи, яка законно утримується під вартою, при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. Такі винятки не порушують норми Європейської конвенції про захист прав людини, коли було застосовано абсолютно необхідну силу, що призвела до позбавлення життя.

8. У рамках американської й африканської систем захисту прав людини була здійснена спроба відтворити європейську систему. Американська норма про право на життя гарантує це право та передбачає застосування смертної кари як єдиний виняток з права людини на життя. У нормі про смертну кару передбачено, окрім загальних критеріїв, ще одне обмеження – смертна кара не може застосовуватися до осіб, старших 70 років. Також важливою є норма про заборону відновлення смертної кари в державах, які її скасували.

9. Зроблено висновок, що норми про право на життя, як їх розуміють міжнародні й національні органи з захисту прав людини, не захищають ембріон людини. Хоча зародок людини й не є суб'єктом права на життя, для суспільства такий організм становить таку ж цінність, як і жива людина. Існують міжнародні акти, спрямовані на встановлення зобов'язань щодо правового захисту ембріона.

10. Сьогодні питання про легалізацію або заборону клонування в універсальному міжнародному праві залишається відкритим. Спроба створення конвенції про заборону клонування не завершилася виробленням загальної домовленості, у результаті чого розгляд цього питання було перенесено на 2005 р. Щодо заборони клонування найпоширенішим є підхід,

згідно з яким слід забороняти не саму технологію клонування, а дії, вчинені з метою клонування людини.

11. Зроблено висновок, що штучне переривання вагітності не порушує права на життя, оскільки норми про право на життя не мають на меті захист ненародженого. Таким чином, здійснення абортів не може порушувати права людини на життя.

12. Позиції держав щодо легалізації евтаназії розділились. Перша група вважає, що евтаназія є умисним вбивством, тому не слід розрізняти ці поняття. Друга вважає за необхідне заборонити активну евтаназію, а решту різновидів евтаназії легалізувати. Третя група держав вимагає легалізації евтаназії.

13. Національне законодавство України не містить спеціального закону щодо захисту репродуктивних прав людини, а загальні законодавчі нормативні акти не можуть вирішити всіх питань щодо цих прав. Тому постає питання у необхідності прийняття такого закону, у якому б ці питання вирішувалися у відповідності з існуючими міжнародними стандартами.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ НАУКОВИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Мірошниченко О.А.** Закріплення права людини на життя в міжнародних документах // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. 59. – С. 200 – 204.
2. **Мірошниченко О.А.** Эвтаназия – проблема международно-правового и национально-правового регулирования // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 65. – С. 194 – 201.
3. **Мірошниченко О.А.** Международно-правовые и национально-правовые проблемы легализации права на искусственное прерывание беременности // Пробл. законності: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 2004. – Вип. 69. – С. 201 – 206.
4. **Мірошниченко О.А.** Закріплення права на життя в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод // Проблеми розвитку юридичної науки у новому столітті (До Міжнародного дня науки за мир і розвиток): Тези наук. доп. та повідомлень учасників

наук. конф. молодих учених (м. Харків, 25-26 грудня 2002 р.) / За ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2003. – С. 54.

5. **Мірошниченко О.А.** Міжнародні стандарти застосування необхідної сили та законодавство України // Нове законодавство України та питання його застосування: Тези доп. та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 26-27 груд. 2003 р.) / За ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 48 – 50.
6. **Мірошниченко О.А.** Заборона смертної кари в міжнародному праві // Актуальні проблеми правознавства: Тези доп. та наук. повідом. учасників наук. конф. молодих учених та здобувачів (м. Харків, 11-12 листопада 2004 р.) / За ред. М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2004. – С. 197 – 199.

АНОТАЦІЇ

Мірошниченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2005.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню сутності права людини на життя, його правової природи, змісту, практики застосування, тлумачення й захисту з боку міжнародних органів із захисту прав людини. Досліджено історію походження права людини на життя й етапи його становлення. З'ясовано юридичну природу цього права та проаналізовано перші правові документи, в яких його було закріплено. Сформульовано поняття «право людини на життя» та розкрито зміст його суттєвих ознак.

Досліджено окремі проблемні питання, пов'язані з правом на життя. Визначено, що такі репродуктивні права людини як штучне запліднення, дослідження в галузі ембріології, статус ембріона та клонування досить тісно пов'язані з реалізацією людиною свого права на життя.

Щодо питання легалізації евтаназії, то більш підтримуваною є думка про створення відповідних юридичних норм для можливості правового контролю за цим процесом.

Ключові слова: право на життя, смертна кара, штучне запліднення, штучне переривання вагітності (аборт), клонування, евтаназія.

Мирошниченко О.А. Право человека на жизнь (теория и практика международного сотрудничества). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.11 – международное право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. – Харьков, 2005.

Работа представляет собой комплексное монографическое исследование права человека на жизнь в международном публичном и национальном праве отдельных государств. Комплексный подход позволил исследовать это право с момента его возникновения, этапы становления и современное его понимание.

Аргументируется естественно-правовое происхождение права на жизнь, в основе которого лежит теория естественного права и естественных прав человека. Исследовано содержание и основные признаки, присущие праву на жизнь. На основании такого исследования сформулировано понятие «право человека на жизнь» – это природное, неотъемлемое, неотчуждаемое, всеобщее, универсальное, вечное, неизменное и прирожденное право человека, которое реализуется непосредственно, осуществляется объективно и повсюду имеет одинаковую силу.

В работе исследуются первые национальные документы, в которых было закреплено право на жизнь: Декларация независимости США 1776 г. и французская Декларация прав человека и гражданина 1789 г. Сделан вывод, что последующее международное признание и закрепление этого права были основаны именно на указанных документах.

Обосновывается юридическая природа права человека на жизнь. Это право направлено, прежде всего, на защиту жизни человека от произвольного посягательства со стороны государства и его органов. Оно также, обязывает государство принять необходимые меры по защите жизни лиц, находящихся под его юрисдикцией.

Сделан вывод о том, что сегодня норма о праве на жизнь, закрепленная во Всеобщей декларации прав человека 1948 г., является обычно-правовой и императивной нормой международного публичного права, отступления от которой в мирное время не допускаются.

Особое внимание уделено вопросам защиты права на жизнь в рамках региональных (европейской, межамериканской и африканской) международных систем по защите прав человека.

Анализ международных документов, направленных на отмену смертной казни, позволил выделить основные общие критерии применения данного вида наказания. Так, общим является минимальный возраст лица, в отношении которого может быть вынесен смертный приговор (18 лет); смертные приговоры не приводятся в исполнение в отношении беременных женщин; такой вид наказания может быть назначен только за самые тяжкие преступления, последствиями которых являются человеческие жертвы.

Исследованы отдельные проблемные вопросы, связанные с правом на жизнь: искусственное оплодотворение, клонирование, аборт и осуществление эвтанази. Был сделан вывод, что искусственное оплодотворение и аборт не нарушают нормы, закрепляющей право на жизнь, потому что указанная норма не распространяется на эмбрион человека.

В международном праве нет единого подхода к решению проблем, связанных с клонированием и эвтаназией. В рамках ООН решение вопроса о клонировании человека было перенесено на 2005 г. Что касается легализации эвтанази, то преобладающим является мнение о создании соответствующих юридических норм для возможности правового контроля этим процессом.

Ключевые слова: право на жизнь, смертная казнь, искусственное оплодотворение, клонирование, аборт, эвтаназия.

Miroshnichenko Olga. The Human Right to Life (Theory and International Cooperation Practice).

The dissertation (manuscript) for Candidate of Legal Sciences degree. The speciality 12.00.11 – International Law. – The Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2005.

The dissertation is devoted to the complex research of the essence of human right to life, its legal nature and meaning, practice of application, interpretation and defence by international bodies for human rights protection. The origin of human right to life and the stages of its formation have been studied. The legal nature of this right has been clarified, and the first legal instruments it was set forth in have been studied. The notion of «human right to life» has been formulated, and the meaning of its essential characteristics has been revealed. Present international instruments defending the right to life and the practice of international bodies as to the interpretation and application of this right have been analyzed. Conceptual theses, propositions and conclusions as to the topic studied have been formulated in the dissertation.

The separate problem questions related to the right to life are explored: artificial fertilization, cloning, abortion and euthanasia. A conclusion was done, that the artificial fertilization and abortion do not violate a right to life, because the indicated law norm about right to life does not spread on human embryo.

In an international law there is no single approach to the decision of the problems related to the clone and euthanasia. Within the framework of UN the decision of question about the clone of man was carried on 2005 year.

Key words: right to life, death penalty, artificial fertilization, abortion, cloning, euthanasia.

***Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент В.О. Рієка***

Підписано до друку 04.01.2005. Формат 60x90 1/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам № 2189.

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77